

ΣΗΜ. Α΄.

Τὸ νοῦ ἄρα ὑπάρχει τοῦ Καρτεσιου εἶναι ἐνθύμημα, ἔγρου συλλογισμὸς συντε-
 τμημένος· καὶ παραδόξον εἶναι πῶς ὁ Κ. Κουρτιος ἐδυνήθη νὰ εἰπῇ ὅτι ἡ πρό-
 ταισις αὕτη δὲν εἶναι συλλογισμὸς, ἀλλ' ἀπλοῦν ἐνθύμημα, ὡς ἂν διὰ τοῦ ἐπιθέτου
 ἀπλοῦν ἤλλαξας τὴν φύσιν αὐτῆς καὶ μετέβαλλεν αὐτὴν εἰς τινὰ ἄλλην οὐδὲν ἔχου-
 σαν κοινόν μετ' τὸν συλλογισμόν. Ἀναπτύσσοντες δὲ τὸ ἀνωτέρω ἐνθύμημα, ἔχομεν
 τὸν ἐξῆς συλλογισμόν· πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει, ἐγὼ νοῶ, ἄρα ὑπάρχω. Καὶ ὁ συλ-
 λογισμὸς οὗτος δὲν ἀληθεύει εἰμὴ κατ' ὅσον παραδεχόμεθα ὡς ἀληθὴ τὴν ἐν τῇ
 μεῖζονι προτάσει περιλαμβανομένην ἀρχὴν, περὶ τῆς ἰσοίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχω-
 μεν παρὰ τὴν ἐξῆς ἀπόδειξιν. Πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν τινὰ, ἢ ὅν τι
 ὑπάρχον ἔχον προσὸν τὴν νόησιν ἢ, ἄλλως, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ ἡ
 ἀρχὴ, πᾶς φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν, προἰποθέτει καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος
 καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος γνωρίζομεν, ὡς θέλομεν
 ἰδεῖ ἐν τῷ κείμενῳ, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή, ἢ ὑπόστασις ὑποκρυ-
 πτομένη ὑπὸ τινὰ φαινόμενα, καὶ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος βεβαιούμεθα ὅτι
 πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, καὶ δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι· ὅθεν πᾶν φαινόμενον
 ὑποθέτει ὑπόστασιν, ἄλλως δὲν ἦθελεν εἶναι φαινόμενον. Ἄρα τὸ ἐνθύμημα τοῦ
 Καρτεσιου ἀνάγεται εἰς τινὰ κατάφρασιν, ὡς παρατήρησα καὶ ὁ Λαιβνίτιος (Nouv.
 Ess. Βιβλ. Δ'. Κεφ. υ'. §. 71. Ὁρ. καὶ τοῦ Γαλουῆτη τὸ περὶ τῆς κριτικῆς τῆς γνώ-
 σιως Δοκίμιον (Κεφ. Δ').

Ἡ πρότασις λοιπόν, τὴν ἰσοίαν ἔθεσεν ὁ Καρτέσιος ὡς θεμελιώδη τῆς φιλοσο-
 φίας ἀρχὴν, δὲν εἶναι ἀρχὴ ἀλλὰ συμπέρασμα, καὶ προἰποθέτει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄν-
 τος καὶ τὴν εἰς πάντα συλλογισμὸν ἀπαραίτητον ἀρχὴν τῆς ταυτότητος· διότι ἄλ-
 λως ἐκ τῆς νοήσεως δὲν ἔδυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν ὑπαρξιν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος
 εἶναι λοιπόν ἡ μόνη ἀληθῆς πρώτη, εἰς τὴν ἀνάγονται ὅχι μόνον ἡ νόησις ἀλλὰ
 καὶ ἡ ἐνέργεια. Καὶ καθὼς ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος εἰπὼν, νοῶ ἄρα ὑπάρχω, οὕτως
 ἤμαρτεν ὁ Γαίδης καὶ Μαίνης ὁ Βεράνδου, εἰπόντες ὁ μὲν, αἰσθάνομαι ἄρα ὑπάρ-
 χω, ὁ δὲ, ἐνεργῶ ἄρα ὑπάρχω. Τοιοῦτος συλλογισμὸς, καὶ τοι μὴ ἐκπεφρασμένος
 οὐδὲ τόσον ἀνεκρήγῃς εἰς τοὺς δύο τούτους ὅσον εἰς τὸν Καρτέσιον, οὐχ ἥττον ἐνυ-
 πάρχει εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας τινῶν. Τολμῶμεν νὰ διαχωρισθῶμεν,
 ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρᾶπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος συλλογισμοῦ, διότι οἰοσθήποτε συλ-
 λογισμὸς προἰποθέτει μεῖζονα πρότασιν καὶ λογικὴν τινὰ ἀρχὴν, ἀλλ' ἀπὸ τινος
 θετικῆς προτάσεως καὶ καταφάσεως, καὶ ἡ πρώτη κατάφρασις εἶναι, κατ' ἡμᾶς,
 ἡ τῆς ὑπαρξεως ἢ τοῦ εἶναι, καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἐπομένως ἡ πρώτη ἰδέα
 τῆς φιλοσοφίας.

Τοιοῦτοτρόπως, ἐν ἧ ἀφ' ἐνὸς ἀποφεύγομεν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἀπαχθῶμεν
 τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὰ ἄλλα προσόντα αὐτοῦ, ἀνάγοντες τὸ εἶναι του εἰς μόνην τὴν
 νόησιν (ἐξ οὗ λίαν εὐκόλως γινώσκται ὁ ἰδανισμὸς, ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος),
 στηρίζεται ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἡ τε ψυχολογία καὶ ἡ ὄντολογία καὶ
 συγχρόνως ἀποδεικνύονται ἡ τε ἐνότης καὶ ἡ κυριότης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

ὅτι τὸ ἐγὼ εἶμαι περιλαμβάνει τὸ ἐγὼ αἰσθάνομαι, θέλω, ἐνεργῶ κ. λ. Πρὸς τοῦτοις δὲ ἀποφεύγεται καὶ ἡ ὑπὸ Καντίου γινόμενη διευκρίσις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν αἰκίῳ τόπῳ, μεταξὺ τῶν τόπων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου, καὶ καταντῶ παρὶ τῆς ἡσθητικῆς ἀπίκρσις τὴν ὁποίαν οὗτος ἔκκαμεν εἰς τὸν Καρτέσιον. Ὁ Καντίος διευκρίνεται ὅτι ἡ βάσις τοῦ Καρτεσιῶν εἶναι σωθρά, διότι ἡ νόησις εἶναι φαινόμενον, μορφή καὶ ὄχι νοούμενον καὶ ὑπόστασις· ἄρα, λέγει, τὸ ἀνθρώπινον δὲν καθόσον εἶναι πόρισμα τῆς νοήσεως, εἶναι μόνον φαινομενωδὲς, προβληματικόν, ἰδανικόν καὶ ὄχι πραγματικόν, Ἐάν δὲ ἀντὶ τοῦ ἐγὼ νοῶ, θέσωμεν τὸ ἐγὼ εἶμαι, ὡς πρώτην καὶ ἀπλουστάτην ἰδέαν, θέτομεν ἀνταυτῆ καὶ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν μορφήν, τὸ νοούμενον καὶ τὸ φαινόμενον, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατηγορούμενον, πλήρη τὴν ὑπερῆν τοῦ ἐγὼ καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὴν ὑπερῆν τοῦ αὐτῶ ἐγὼ.

Καὶ ἡ ἀποδείξις ὅτι οὔτε ἡ νόησις, οὔτε ἡ αἰσθησις, οὔτε ἡ ἐνεργεῖα περιλαμβάνουσι πλήρη τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ ὅτι αὕτη ἀπομένως δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἀπὸ ἀνάγκης (ἐπειδὴ πᾶσα ἐξαγομένη ἰδέα πρέπει νὰ περιλαμβάνηται εἰς τὴν εἴς τῆς ἐξαίτηται εἶναι ὅτι δύνασθε καλλίστη νὰ συλλεθωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀναφαρτήτως τῆς νοήσεως, τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς αἰσθήσεως, καθότι ἀποθίβομεν αὐτὴν εἰς ὄντα, ἅτινα οὔτε νοοῦσιν, οὔτε αἰσθάνονται, οὔτε ἐνεργοῦσι. Καὶ τινόντι τὸ κατηγορούμενον δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὑποκείμενον, οὔτε τὸ φαινόμενον τὴν ὑπόστασιν, ἐάν δὲν προτεθῆ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος (ἣτις εἶναι προτέρα καὶ εὐρυτέρα πάσης ἄλλης ἰδέας νοήσεως, αἰσθήσεως ἢ ἐνεργείας) καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος, ἣτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἶναι ἡ πρώτη τῶν καθολικῶν, ἀπολύτως καὶ ἐμφύτων ἀρχῶν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

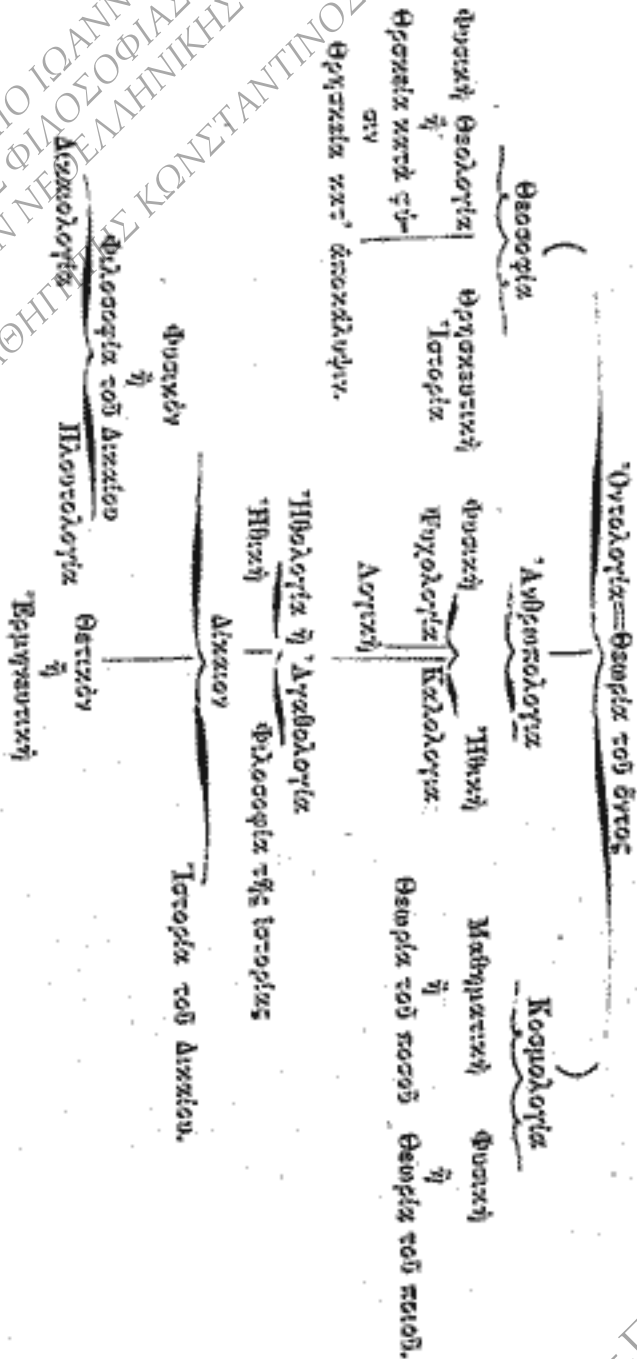
Τούτων ταθέντων, ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος δικαιολογεῖται·

Mais quand nous apercevons que nous sommes une chose qui pense, c'est une première notion qui n'est tirée d'aucun syllogisme ; lorsque quelqu'un dit : je pense. donc je suis, j'existe, il ne conclut pas son existence de sa pensée comme par la force de quelque syllogisme, mais comme (une chose connue de soi ; il la voit par une simple inspection de l'esprit, comme il paraît de ce que s'il la déduisait d'un syllogisme, il aurait dû auparavant connaître cette majeure : tout ce qui pense est ou existe ; mais au contraire elle lui est enseignée de ce qu'il sent en lui-même qu'il ne se peut pas faire qu'il pense, s'il n'existe. Car, c'est le propre de notre esprit de former les propositions générales de la connaissance des particulières (Rép. aux second. Object).

Μὲ ὄλην τὴν σύγχυσιν, τὴν ἀσάφειαν καὶ τὰς φανεράς ἀντιφάσεις τοῦ χωρίου τούτου, προκύπτει ὁμοῦ φανερά ἐξ αὐτοῦ ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν ἠθέλα νὰ κατηγορηθῆ ὡς ἐξαγαγὼν τὴν ὑπερῆν ἐκ τῆς νοήσεως, καὶ διευκρίνεται, ὡς φαίνεται, ὅτι μὲ ἐκείνον τὸν κατὰ τὸ φαινόμενον συλλογισμὸν τοῦ ἠθέλησε μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχομεν πρώτην τινὰ συνείδησιν τοῦ μετὰ τῆς νοήσεως συνηνωμένου ὄντος, ὡς συνονοῦται ἢ ὑπόστασις μὲ τὰ προσόντα αὐτῆς, διὰ τινος, ὡς λέγει, ἀπλῆς ἐπιβλέψεως τοῦ πνεύματος, ἢ διὰ τινος αἰσθήματος, τὸ ὅποιον ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ νοήσῃ εἰμὴ ὑπῆρχεν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ αἰσθητικὸν τοῦτο, ἐάν δὲν ἦναι συλλογισμὸς;

Και εάν δὲν ἔναι, διατί γὰρ δόξα εἰς τὴν πρώτην ἑκείνην πρότερον του συλλογιστικῆν μορφῆν; Ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ ἄρα ὑπάσχει προϋποθέσει εἰς ἀνάγκη τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, νοεῖται ὅτι ἀκρίτῃ ἤδη τὸ ἀπεδείξαμεν. Πόσον εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα τοῦ Καρτασίου ἐβλάψα καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του, καὶ πόσο ἐσφαλμέναι δοξασίαι προήλθον ἐκ τούτου, δύναται γὰρ τὸ κρίνωσιν οὐσι ἀμελέτηται τὴν μετ' αὐτὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Παρατηροῦμεν δὲ ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν ἀληθεύει βολού ἢ τελευταία γνώμη τοῦ Καρτασίου, ὅτι δηλ. τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μορφοῦσι τὴν γενικὴν ἰδέαν, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει, ἐκ τοῦ μερικοῦ γεγονότος τῆς μετὰ τοῦ ὄντος ἢ τῆς ὑπάρξεως συνηνωμένης νοήσεως του· διότι πρῶτον μὲν, αἱ γενικαὶ ἰδέαι δὲν μορφοῦνται εἰς ἓνός μόνου γινόμενου ἀλλ' ἐκ πλειόνων καὶ ἐμφερόμορφων· δεύτερον δὲ ἡ περὶ τῆς ἑ. λόγος ἰδέα δὲν εἶναι γενικὴ ἀλλὰ καθολικὴ, καὶ αἱ καθολικαὶ ἰδέαι δὲν μορφοῦνται οὔτε ἐκ πλειόνων μερικῶν γεγονότων, διότι ἐκ τοῦ μερικοῦ δύναται γὰρ ἐξέλθῃ τὸ γενικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν οὐδέποτε. Ἡ καθολικὴ ἑκείνη ἰδέα ἐξάγεται ἀπὸ ἄλλην εἰς ἴσου καθολικὴν, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή, ἢ ὅποια προϋποθέσει καὶ αὐτὴ τὴν καθολικὴν τοῦ ὄντος ἰδέαν, ὡς εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, καὶ τὴν καθολικὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Γαθήσις δὲ ταύτης καὶ τῆς φαινομένωδους φύσεως τῆς νοήσεως, δυνάμεθα γὰρ συμπεράνωμεν ὅτι πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει (Ὅρ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ροϊεκολλάρδου περὶ τῆς πρώτης ταύτης ἀρχῆς τοῦ Καρτασίου εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουφροῦ δημοσιωθέντα τεμάχια αὐτοῦ ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ραΐδου).

ΣΗΜ. Β'.

Έάν δε θέσωμεν την φυσικήν ἀνθρωπολογίαν εις τὸν τόπον τῆς ἠθικῆς, τότε συνάμεικτα καὶ ἐνωσήμεν ἐπιθέτοντες τὴν συντήρησιν τῶν ἐπισημῶν, καὶ καὶ κληθόμεν ἐπε μεγάλας διαβάσεις. ἔχοντας ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν φυσικήν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, αἰτίαις ἀποτελοῦσιν τὴν μεγάλην τὴν φυσικὴν λατρεμένων ἐπιστημῶν οἰκογένειαν ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἠθικὴν ἀνθρωπολογίαν δὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀποτελοῦσιν μετὰ τῆς Θεωρίας σὺν παντὶ τῷ ἐπιπέδῳ τῶν ἠθικῶν.

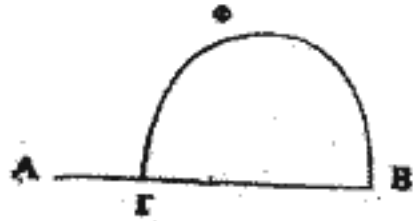
ΔΟΚΙΜΙΟΝ

Ε.Υ.Τ.Π. Κ.Τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

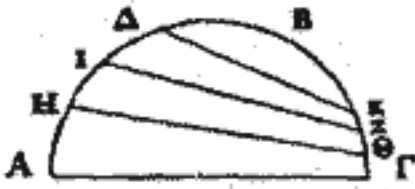
Σχ. 1.

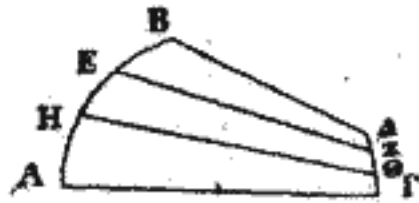
Σχ. 2.

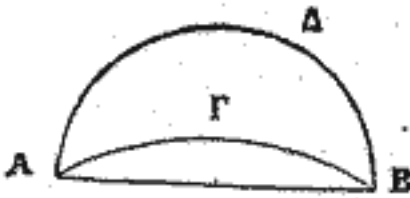
Σχ. 3.

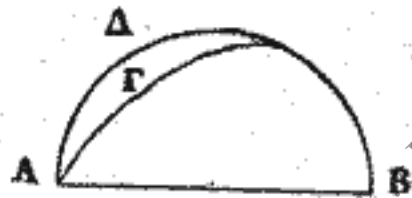
Σχ. 4.

Σχ. 5.

Σχ. 6.

Ε.Υ.Δ της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1

Πῆς ὅστις παραδέχεται δύο συστήματα νόμων, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ὕλικου κόσμου, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τρίτον εἶδος νόμων, ἐκείνους, δηλαδὴ, οἵτινες διέπουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ συνήθως καλοῦνται ἱστορικοὶ νόμοι τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τῶντι ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἱστορία εἰμὴ σειρά ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συμβάντων. Παράλογον ἄρα ἤθελεν εἶσθαι τὸ νὰ παραδεχθῆ τις νόμον διοικοῦντα τὸν ἄνθρωπον, θεωρούμενον ὡς ἄτομον καὶ ὡς κοινωνίαν ἀτόμων, καὶ νὰ περιορίσῃ ἔπειτα τὸ κράτος τοῦ νόμου τούτου εἰς τὸ παρὸν, τὸ ὅποῖον εἶναι σημεῖον ἀόριστον καὶ ἀκατανόητον, ἅμα χωρισθῆ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ νόμος φυσικός, νόμος ἠθικός, (ἐξ οὗ ὁ κοινωνικός καὶ πολιτικός), πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νόμος ἱστορικός, ἢ μᾶλλον ὁ ἠθικός νόμος πρέπει νὰ ἐκτείνεται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του ἐπὶ πᾶσαν τὴν σειράν τῶν αἰώνων, νὰ ἐφίσταται τῶν διασφαιριστικῶν τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν καὶ νὰ κανονίζῃ πᾶσαν τὴν καθολικὴν καὶ ἀπεριόριστον ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἰπὸ τὴν νέαν ταύτην ἔποψιν, ὁ νόμος οὗτος ποιεῖται ὡς ὁ κύριος καὶ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ καλεῖται μὲν ἱστορικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

καλεῖται δὲ ἠθικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀτομικῶς ἢ κοινωνικῶς ὑπάρχοντα.

Ἡ μελέτη καὶ γνώσις τοῦ νόμου τούτου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς του ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἱστορικῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, γὰρ εἰσέτι καὶ ἀτελής, δὲν εἶναι ὁμοίως, ὡς φρονοῦσι τινές, φαντασιώδης καὶ γυμνασικὸν πλάσμα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς. Ἐὰν ὁ Ἱστορικὸς νόμος ὑπάρχῃ καὶ ἐφαρμόζεται, νομίμως ἀρχὴ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ὁποίας εἶναι ἀντικείμενον. Ἐὰν δὲ ὁ νόμος οὗτος δὲν ἀνεκαλύφθῃ καθ' ὁλοκληρίαν, πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τούτο ἀφ' ἑνὸς μὲν, εἰς τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν μέχρι τοῦδε οἱ ἐνσκοληθέντες περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ, εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ Ἱστορικοῦ νόμου.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, συνέβη εἰς τοῦτον ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως. Οἱ μελετῶντες τὸν Ἱστορικὸν ἄνθρωπον, ἀντὶ τὴν συμπεριλάβωσιν εἰς τὰς μελέτας των πάσης τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἐθνῶν, προσηλωθέντες εἰς ἐν ἢ ὀλίγα ἐξ αὐτῶν καὶ παραβλέψαντες τὰ ἐπιλοιπὰ, ἔτρευσαν νὰ ἐξαγάγωσιν ἀρχὰς καὶ συμπεράσματα, ἅτινα, ὡς ἐξ ἀτελοῦς καὶ ἐπιπολλίου παρακτῆσεως γεννηθέντα, ἐμελλον εἰς ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ αὐτὰ ψευδῆ καὶ ἐσφαλμένα. Ἄλλοι δὲ, καίτοι ἀκριβέστερον ἐρευνήσαντες καὶ ἀναλύσαντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἐνόμισαν, ὅτι, ἐὰν εἰς τὰς ὀλίγας γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, προσθέσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε Ἱστορίαν τῶν νεωτέρων, ἔχομεν πληρῆς τὸ χθροισμὰ τῶν Ἱστορικῶν γινομένων, καὶ ἐπομένως δυνάμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῶν γινομένων τούτων νὰ ἐξαγάγωμεν τοὺς Ἱστορικοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλοι, τελευταῖον, μηδὲν ἐμπιστευόμενοι εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ θεωρίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀρμώμενοι ἐξ ἀπολύτων τινῶν ἀρχῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσεων, πρήξαντες ἐξ αὐτῶν Ἱστορικοὺς νόμους καὶ συστήματα, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίησιν καὶ ἐπικλήθευσιν δυσχυρίζονται ὅτι εἶδον εἰς τὰ Ἱστορικά γεγονότα. Ἡ ἐπιστήμη ἀρχὴ τῆς Ἱστορικῆς φιλοσοφίας ἀδύνατον εἶναι νὰ προσδεύσῃ, ἐν ὅσῳ ἀμφισβητεῖται εἰσέτι περὶ τῆς βάσεως αὐτῆς καὶ ἐν ὅσῳ δὲν προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ μέθοδος, ἥτις μέλλει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς μὲν ὁμοίωσιν τῆς ἀληθοῦς θεωρίας.

Καθ' ὅσον δὲ ἀνάγεται εἰς τὸ ὑποκειμένου τοῦ Ἱστορικοῦ νόμου, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἐκ τούτου προήλθε κατὰ μὲγα μέρος ἡ ἀτέλεια τῆς Ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὕλικὸς κόσμος δὲν ἀλλοιοῦται εἰμὴ ἐκ μεγάλων δικλειμμάτων καὶ ἀρχαί, ἐξ ὧν συνίσταται, εἶναι ἀπαν-

ταχοῦ καὶ πάντοτε αἱ κινήσεις προσεῖτι δὲ εἶναι οὗτοι καθεκαστὴν εἰς τὴν διάθεσίν μας, δυνάμεθα γὰρ ἐπικυκλόωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα, καὶ ἐπιμένωμεν νὰ προσδεύσωμεν μεθ' ἡμῶν καὶ χωρὶς δισταγμῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν φαινομένων, δὲν διέτρεξεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ σταδίου τοῦ ὁποῖον διαγράφει εἰς αὐτὸ ἢ πάντοτε χεὶρ τοῦ Ἰδίου. Τίς δύναται νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, νὰ προῖδῃ τὰς ῥάσεις τῆς μελλούσης του ἀναπτύξεως, τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του; Τὸ ἀντικείμενον ἄρα τῆς ἱστορικῆς μελέτης δὲν εἶναι οὔτε περιορισμένον οὔτε ἀναλλοίωτον. Προβλεπόμενον νὰ περιγράψωμεν καρπὸν τοῦ ὁποῖου δὲν βλέπομεν εἰμὴ τὸν σπόρον. Ἐὰν λοιπὸν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἦναι μωρὰ ἀλαζωνεία τὸ νὰ ἀποβρίπτωμεν ἀνεξετάστως ὀλόκληρον ἐπιστήμην καὶ ἴσως τὴν ὠραιότεραν καὶ οὐσιωδέστεραν τῶν ἀνθρωπίνων μαθησεων, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶνε ἀτελής καὶ ἀβεβαία ὡς πρὸς τὰς ἀρχάς της, εἶναι ἀφ' ἑτέρου μεγίστη ἀκρισία τὸ νὰ διισχυρίζηται τις ὅτι ἤδη ἀνεκάλυψεν ὅλον τὸν ἴσθμὸν τῆς ἱστορικῆς θεωρίας. Εἶναι ὅμως ἀνγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, κατὰ τὴν παρούσαν κατάστασιν τῆς ἐπιστήμης, νὰ προσπαθῆσθαι τις νὰ γνωρίσῃ εἰς ποίας ἀρχάς πρέπει νὰ στηρίζηται καὶ πῶς πρέπει νὰ διευθύνηται ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας.

2

Ἐπαναλαμβάνοντες ὅσα ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς, τοιμῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ πρώτη καὶ οὐσιώδης ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ ἱστορικὸς φιλόσοφος, εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ νόμου. Πρὸς πλειοτέραν δὲ ἀνάπτυξιν καὶ διασάφησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης παρατηροῦμεν

α'). Ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἐνεργητικὸς καὶ νοήμων, ὀφείλει ἐνεργῶν διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως, νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ νὰ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐκτελέσεως τούτου.

Ὅστις δὲν ἐννοεῖ ἢ δὲν παραδέχεται τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν δύναται οὔτε τὰς ἀκολουθίας νὰ ἐννοήσῃ, αἰτινας εἰς αὐτῆς πηγάζουσι καὶ μετ' αὐτῆς συνδέονται. Ἡμεῖς δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνασχοληθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἀπόδειξιν, διότι τοιοῦτοτρόπως ἠθέλωμεν ἀναγκασθῆναι νὰ προσδράμωμεν εἰς ἄλλας ἀρχάς γενικωτέρας, καὶ οὕτω νὰ διεξέλθωμεν ὅλην τὴν

σειράν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Αἱ ἐπιστημικαί, καὶ μάλιστα αἱ ἠθικαί, συνέχονται τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἡ μία ὑποθέτει τὴν ἄλλην, καὶ ἐνίοτε αἱ τελευταῖαι συνέπειαι τῆς πρώτης χρησιμεύουσι ὡς βάσεις τῆς δευτέρας. Ἄς δεχθῶμεν ἐν ταύτῳ ὡς ἀποδεδειγμένην καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἀναγκασίαν εἰς πάντα ἄνθρωπον τὴν εἰς αὐτὸν ὑποταγήν.

β'). Ὁ νόμος οὗτος διέπει ὄχι μόνον τὸν ἄνθρωπον ἄτομικῶς θεωρούμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, καὶ τὸ σύνολον τῶν κοινωνιῶν τούτων κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον ὥστε, εἰάν διαφέρωσι τὰ μέσθ δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος, αἱ ἀνθρώπωνται κοινωνίαι καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος συντρέχουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τούτου, δὲν διαφέρουν ὅμως τὰ τέλη πρὸς τὰ ὁποῖα τείνουσιν αἱ διάφοροι αὗται ἐνεργεῖαι, ἀλλ' εἰς μόνον καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ὁ καθολικὸς καὶ τελικὸς σκοπὸς πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἐάν δὲ θελήσῃ τις ὑπὸ ὕλικήν μορφήν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν ταύτην, δύναται νὰ φαντασθῇ τὰς τρεῖς ταύτας ἐνεργείας ὡς τρεῖς κύκλους παραλάσσοντας μὲν κατὰ τὴν ἀκτῖνα, ἀλλ' ὁμοκέντρους. Ἐκ τῆς ταυτότητος λοιπὸν τοῦ νόμου πηγάζει καὶ ταυτότης τοῦ σκοποῦ καὶ ἀναφίεται ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς ἱστορικῆς μελέτης.

γ'). Ὡς πραγματικὴν ἀλήθειαν ἐκ πείρας ἀποδεδειγμένην, παραδεχόμεθα τρίτην ἀρχήν, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία, μακρὰν τοῦ νὰ συμμορφώνεται πάντοτε καὶ κατὰ πάντα μὲ τὸν νόμον εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται, παρεκτρέπεται συχνάκις καὶ παριστᾷ ἄκραν ποικιλίαν πράξεων καὶ κινήματων. Κατὰ διαφορὰν τῶν ἄλλων ὄντων τῆς κτίσεως, ἄτινα αὐτομάτως καὶ ὁμοιομόρφως ἐκτελοῦσι τὸν νόμον τῆς φύσεως, ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὸν νόμον τοῦ διὰ μέσου τῆς θελήσεώς του, ἥτις ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς εἶναι ἐλευθέρα, καὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ λογικοῦ του, τὸ ὁποῖον φύσει ὑπόκειται εἰς πλάνην ὃ ἐστὶ δὲν δύναται νὰ ῥθᾷσῃ εἰς τὸ τέλος του, χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς παρεκτροπὰς καὶ ἀμαρτήματα. Καθὼς λοιπὸν εἰς τὸν βίον ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, οὕτω καὶ εἰς τὴν σειράν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συμβάντων ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ἄλυσις τῶν ἱστορικῶν γινομένων, πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο εἶδη πράξεων διάφορα καὶ μάλιστα ἐναντία· ἐκείνας, δηλαδή, αἵτινες τείνουσιν εἰς τὸ ἀληθές τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι παρεκτρέπονται τούτοις καὶ βραδύνουσιν ἢ ἐμποδίζουσι τὴν ἱστορικὴν πρόοδον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν ἀναγκάζεται νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ διευκρινήσῃ τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐθνῶν, νὰ ἐξετάσῃ λ. χ. διατί, καὶ τίνι τρόπῳ καὶ κατὰ τί εἰς τὸ δεῖναι ἔθνος ἠθετήθη ὁ

ιστορικός νόμος καὶ τίνες αἱ ἐκ τούτου συνέπειαι· καὶ οὕτως ἡ μὲν ἱστορία γίνεται τῶντι διδάσκαλος τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, φωστὴρ καὶ ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἱστορικὴ φιλοσοφία προβιάζεται εἰς τὸν βαθμὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας, διότι μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἱστορικῶν γινομένων καὶ οὕτω νὰ γινώσκωμεν τὰ πράγματα ἐκ τῶν αἰτίων, ὅπερ εἶναι ἰδίως πάσης φιλοσοφικῆς μελέτης ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἔργον.

δ'. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν γινομένων, ὅσα ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσι τὴν ἀρχὴν των, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὅπως ἀνεξάρτητα τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, τὰ ὅποια δὲν δύναται κῦρτη οὔτε νὰ δημιουργήσῃ οὔτε νὰ μηδενίσῃ καὶ τὰ ὅποια γεννῶνται ἐξ ἄλλων ὑψηλοτέρων καὶ καθολικωτέρων αἰτίων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ προνοιακά, ἢ κατὰ πρόνοιαν γινόμενα (faits providentiels).

Τὸ νὰ διαστείλῃ τις ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων τὰ ἀνθρώπινα τῶν κατὰ πρόνοιαν, καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν αἱ δύο κῦρται σειραὶ γινομένων συνδυάζονται, τοῦτο εἶναι μέγα ζήτημα, τὸ ὅποιον κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἐνησχόλησε ποτὲ μὲν τοὺς θεολόγους, ποτὲ δὲ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἱστορικούς· καὶ ἔλαβε περ' αὐτῶν διαφόρους λύσεις. Ἐνταῦθα δὲν δύναμεθα εἰμὴ νὰ προλάβωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη, ἂν ὅχι ἄλλο, νὰ σαφηνίσωμεν τοῦλάχιστον κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἰδέας μᾶς, λέγομεν, ὅτι εἰς τὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν γινομένων ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς τὰ ἑξῆς:

α'. Ὁ τόπος ἐν ᾧ γεννῶνται οἱ λαοί, καὶ οὗτος περιλαμβάνει τὸ κλίμα, τὸ μέγεθος ἢ τὴν μικρότητα τῆς χώρας, τὰ προϊόντα κῦρτης, τὴν γειτνίασιν ἄλλων λαῶν καὶ ἄλλων κλιμάτων κ.λ.π.

β'. Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἀναφάνονται, δηλαδή, τὸ νὰ προηγέθησαν αὐτῶν ἄλλοι βάρβαροι ἢ ἐξευγενισμένοι λαοί, τὸ νὰ ἔζησαν εἰς ἐποχὴν φωτισμοῦ καὶ προόδου ἢ τὸ ἐναντίον κ.λ.π.

γ'. Αἱ ἰδιότητες ἐκάστης φυλῆς, αἱ ἐπιτηδεϊότητες αὐτῶν, αἱ νοητικαὶ των διαθέσεις καὶ τὸ σύνολον τῶν προσόντων ἐξ ὧν μορφοῦται ὁ ἀτομικὸς αὐτῶν χαρακτῆρ καὶ δι' ὧν ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται.

δ'. Αἱ μεγάλαι καταστροφαὶ καὶ ἀναστατώσεις τοῦ ὅλμου κόσμου αἵτινες συμβάλλουσιν εἰς τὴν εὐημερίαν ἢ παρακμὴν τῶν ἐθνῶν.

ε'. Ἡ ἐμφάνισις τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκ μεγάλων διακλειμμάτων μᾶς παρουσιάζονται ὡς ὑπουργοὶ τῆς Προνοίας καὶ ἐκτελεστικὴ θείου τινὸς βουλεύματος.

Ὑπὸ τὰ πάντα ταῦτα κεφάλαια ἴσω δύναται τις νὰ συμπεριλάβῃ πάντα τὰ γινόμενα, ὅσα, μὴ ἐξαρθώμενα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, φαίνονται ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου αἰτίας, καὶ ἐκ τούτου νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ ἐπονομασθῶσι κατὰ πρόνοιαν γινόμενα. Ἡ ἐπιρροή των εἶναι μᾶλλον ἢ ἦττον ἐκτεταμένη καὶ ἐνεργὴς, ἀλλ' εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολὺ δύσκολον νὰ περιορίσῃ τις ἀκριβῶς τὸ κύκλον τῶν κατὰ πρόνοιαν γινόμενων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἶναι καὶ ἄλογον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ τὰ συγκρίνῃ τις ἀκρίτως.

Νῦν δέ, ἀνακεφαλαιοῦντες διὰ βραχείων ὅσα ἐβρέθησαν μέχρι τοῦδε, καὶ ἀνάγοντες τὰς ὁποίας ἀναπτύξομεν τέσσαρες ἀρχὰς εἰς μίαν καὶ μόνην, θέτομεν ὡς θεμέλιον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξῆς ὀρισμὸν· Ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ σειρά τῶν ἀνθρωπίνων γινόμενων συνδυαζομένη μετὴν σειράν των κατὰ πρόνοιαν πρὸς ἐκτελέσειν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἴνα ἐκθέσωμεν δὲ ἀκριβῶς καὶ ὀλοκλήρως τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου τούτου, ἤθελεν εἶσθαι ἀναγκαῖον νὰ διευκρινήσωμεν τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ, τοῦτέστι ποῖον τὸ τέλος καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ τούτου οἱ φιλόσοφοι διχογνωμοῦσι τὰ μέγιστα, καὶ οὔτε δυνάμεθα, οὔτε ἀξιῶμεν νὰ συμβιβάσωμεν τὰς ἐναντίας γνώμας καὶ νὰ γίνωμεν εἰρηνοποιοὶ καὶ διαλλακτῆρες τῶν διαφόρων συστημάτων. Τὴν δὲ περὶ τούτου ἐξετασὶν παραπέμπομεν εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, διότι νομίζομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ προορισμοῦ τούτου θέλει προκύψει, οὕτως εἰπεῖν, ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἀυθόρμητος ἐκ τῶν ὀλίγων παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἤδη ἐπιχειροῦμεν περὶ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων, ὅσα ἐφάνησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον.

3.

Τὸ πρῶτον καὶ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης τὴν ὁποίαν χαίρει, καὶ τῆς ζήτησεως μεθ' ἧς διηρημησῆθη καὶ διεδόθη ὑπ' ἀνθρώπων ὄχι μετρίως ἱκανότητος, εἶναι τὸ τοῦ I. B. Βίκου, ὅστις ἀξίως προσαγορεύεται πατὴρ τῆς ἐπιστήμης. Δυνατὸν νὰ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς αὐτὸ χωρίον τι τῆς Φλωρεντινῆς Ἱστορίας τοῦ Μακιαβέλλου (Βιβλ. ε'). ἡ δὲ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ του εἶναι ἰδέα τις ἀπλουστάτη, δηλαδή ἡ κατὰ πάντα ἐξομοίωσις τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐθνῶν μετὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτόμων. Αἱ δρομαὶ καὶ ἀναδρομαὶ (corsi e ricorsi) τῶν ἐθνῶν ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ διαδοχικῶς καὶ περιοδικῶς ἐπανειλημμένα γένησις καὶ φθορὰ τῶν ἀτόμων, ἥτις ἀναλόγως πραγματοποιεῖται καὶ εἰς τὴν ἱστορι-

κὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Αἱ διάφοροι δὲ περίοδοι τῆς δρομῆς καὶ ἀναδρομῆς ταύτης εἶναι καὶ διάφοροι φάσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων, τὰς ὁποίας ὁ Βίκος ἀναγκάζει εἰς τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου. Ποία δὲ εἶναι ἡ ἀξία καὶ ποῖα τὰ ἐλλείμματα τοῦ σοφοῦ καὶ ἐμβριθοῦς συγγραμματος τοῦ, τοῦ ἐπιγραφομένου Ἡ νέα ἐπιστήμη (la Scienza nuova), τὸ ὁποῖον ἀφ' οὗ πολλὰ ἔτη ἔμεινεν ἀγνωστον ἢ περιφρονημένον, τόσον ἐνασχολεῖ τὴν σήμερον τοὺς λογίους τῆς Εὐρώπης, δὲν ἀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ φωτισθῆ περὶ τούτου, δύναται, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ συγγραμματος, νὰ συμβουλευθῆ τὰς ἀναλύσεις τῶν ΚΚ. Μιχαελέτιου, Ἰανέλλου, Φεράριου, Παγά-νου, Δονίου κτλ. (1). Ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἵνα ἐννοήσωμεν ὀρθῶς τὸ σύστημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἀπομονώσωμεν τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ ἀρχὴν παρασπῶντες τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς, οὕτως εἰπεῖν, παραφράδας, αἰτίνας, καὶ τοὶ καθ' ἑαυτὰς ἀξιότιμοι (2), καθιστῶσιν ὁμῶς σκοτεινὴν καὶ ἐνόστο ἀκατάληπτον τὴν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραμματος. Ἀπογυμνωθὲν οὕτω τὸ σύστημα καὶ ἀναχθὲν εἰς ἀπλὴν τινὰ ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτομεν γνωστὴν εἰς τὸν ἀναγνώστην περισσότερον παρ' ὅ,τι ἠδυνήθημεν νὰ τὴν ἐκθέσωμεν διὰ ἑρα-χέων, μᾶς φαίνεται ἐπιδεικτικὸν δύο ἐνστάσεων, αἰτίνας, ἡ μὲν ἱστορικὴ, ἡ δὲ φιλοσοφικὴ, ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς παρατηρήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἴνα παραδεχθῆ τις τὸ σύστημα τοῦ Βίκου, πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τρία τινά·

α. Ὅτι τὰ ἔθνη, καὶ τοὶ ἔχοντα κοινὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν

1) Michelet, Principes etc. trad. de l'italien de J. B. Vico, —Cat. Jannelli, Cenni sulla natura e necessità etc. —Mario Pagano Leggi etc. —G. Ferrari; Mente di G. B. Vico Tom. I Opere di G. B. Vico Milano 1836. —Em. Duni, Origine e progressi del cittard. e del Gov. civ. di Roma.

2) Ὁ Βίκος εἶναι μέγας κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ ἐλλόγως εἶπεν ὁ Κ. Μιχαελέτιος, ὅτι εἰς τὸ εὐρὺ σύστημα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Ματαφυσικῆς τῆς ἱστορίας ἀνοπάρχει ὁ δλαστός τῶν προόδων καὶ ἀνακαλύψεως τῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων. Ὡς ὁ Οὐόλφιος (Wolf), εἶπεν ὅτι ἡ Ἰλιάς εἶναι ἔργον ὀλοκλήρου λαοῦ, ὡς ὁ Κρεῦζερὸς (Creuzer) καὶ ὁ Γκεέρρης (Goettes) ἀνεκάλυψε τὰς ἰδέας καὶ τὰ σύμβολα, ἀτινα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μορφὴν θεῶν καὶ ἡμιθέων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, πρὸ τοῦ Μοντεσιῶου καὶ τοῦ Γανσίου (Gans) μᾶς εἶδειε τινὶ τρόπῳ τὸ δίκαιον μορφοῦται ἐκ τῶν ἠθῶν τῶν διαφόρων λαῶν καὶ πιστῶς εἰκοφίσει τὰς προόδους τῆς ἱστορίας του· ὅ, τι ἔμαλεν ὁ Νιεβύρος (Niebuhr) νὰ εὐρῆ διὰ τῶν σοφῶν του ἐρευ- νῶν, αὐτὸς τὸ ἐπρομάγτευσεν κ. λ. π.

προορισμόν, ζῶσιν ὅμως ἕκαστον ἰδίαν τινὰ ζωὴν ἀνεξάρτητον τῆς τῶν ἄλλων.

β'. "Ὅτι ἀπ' ἐτέρου, ὡς ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης φύσεως, ἡ ζωὴ των διατρέχει τὰ αὐτὰ στάδια καὶ ὑπόκειται εἰς τὰς αὐτὰς φάσεις, καὶ ἐπομένως ὅτι πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναφύονται, ἀκμάζουσι καὶ θνήσκουσιν.

γ'. "Ὅτι ἡ ἀλλεπάλληλος αὕτη ἐμφάνις καὶ ἀφάνις τῶν λαῶν εἶναι συνέπεια τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀναπτύξεως του καὶ ἐπομένως ἀναγκαῖα καὶ ἀίδιος.

Ἄλλὰ τὰς τρεῖς ταύτας ὑποθέσεις νομίζομεν ἐναντίας καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ τις εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σύνδεσμον τῶν ἀρχαίων καὶ νέων πολιτισμῶν, ἵνα γνωρίσῃ ὅτι ὁ εἰς μετεγχείεται εἰς τὴν ἄλλον καὶ διακωλύεται, ὅτι οὐδέποτε διακόπτεται ἡ ἄλυσις τῶν ιδεῶν, ἐξ ὧν διατυπῶνται αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ καταστάσεις, καὶ ὅτι διηνεκῶς προοδεύουσα ἐν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνθρωπότης προκόπτει καὶ τελειοποιεῖται. Τίς ἀγνοεῖ λ.χ. ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς μεταφυτευθεὶς ἐν Ἑλλάδι ἐξωογόνησε τοὺς σπόρους τῆς ἐνδόξου κτύτης γῆς ἐξ ἧς ἐβλάστησεν, ἀνθος μυρίπλοον καὶ ἐφήμερον, ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων, ὅτι οὗτος συνεχωνεῦθη μὲ τὸν Ῥωμαϊκόν, καὶ ὅτι καταπεσόντος τοῦ μεγάλου τούτου κολοσσοῦ ὑπὸ τῆς εἰσδρομῆς τῶν βαρβάρων, ἐκ τῶν συντριμμάτων αὐτοῦ ἀνεβλάστησαν τὰ σημερινὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης; Ταῦτα δέ, μακρὰν τοῦ νὰ ζῶσι μεμονωμένα, διακοινοῦνται πρὸς ἄλληλα τὸν σπινθῆρα τοῦ φωτισμοῦ των καὶ συμπυκνοῦνται εἰς στερεὰν καὶ ἀδιάσπαστον ἐνότητα, δι' ἧς ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν θέλει σωθῆ καὶ ἴσως ὑπερνήκησῃ τὸν θάνατον; Εἶναι ὅμως ἀληθές, ὅτι ἄλλοι μὲν λαοὶ ἐσθέσθησαν καὶ οὐδέποτε θέλουν ἀναστηθῆ, ἄλλοι δὲ ζῶντες ἀπ' ἀρχῆς βίον ἰδιότροπον καὶ διὰ παντὸς ὁμοίμορφον δὲν συγχέονται μὲ τοὺς ἐπιλοίπους καὶ φαίνονται ἀκίνητοι, διχόμενοντες εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, ἢ βραδέως καὶ ἀνέγκισθῆτως προοδεύοντες. — Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς πρώτους, δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐφθάρησαν διὰ τινος θεληματικῆς αὐτοχειρίας ἢ ἀδίκως ὑπ' ἄλλων καταστραφέντες; Ὁφείλομεν ἄρα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν πρόσδόν, διότι ἐνίοτε καὶ εἰς ἴνας χρόνους καὶ τόπους ἡ ἐμποδίσθη, ἢ κατέστη ἀδύνατος ἐξ ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ ἐνεργείας; Προεξεθέσαμεν ἤδη γενικὴν κανόνα, δι' οὗ πρέπει νὰ διαστείλωμεν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων τὰ κατὰ τὸν ἱστορικὸν νόμον γινόμενα καὶ εἰς τὰ εἰς αὐτὸν ἀντιβρίνοντα, σημειωτέον δὲ ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ νό-

μων καὶ περιστάτικῶν, περὶ ἀρχῶν καὶ ὄχι συμβεβηκότων καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν αἰετοῦ ὡς ὄψιν στοιχείον οὐσιωδέστατον καὶ φύσει εὐμετάβλητον καὶ ποικιλόμορφον, τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βουλήν.— Ὅσον δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς περὶ ὧν ἔγεινε λόγος, παρκτηρητέον, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπιβεβηκοῦσι τὴν ὁποίαν καταπολεμοῦμεν θεωρίαν, ἀλλὰ μάλιστα ἐναντιοῦνται εἰς αὐτήν διότι μακρὰν τοῦ νὰ διαδέχωνται ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἀλλεπαλλήλως περιστάμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ διατρέχοντες τὰ αὐτὰ στάδια, τὸν αὐτὸν ἐξ ἀνημονεύτων χρόνων διακροῦσι διατηροῦντες τὴν αὐτὴν πάντοτε ἰδιαίτεραν καὶ ἀτομικὴν μορφήν. Ἀλλ' ἐὰν ἀφ' ἑτέρου, ὠφελούμενος ἐκ τούτου, θελήσῃ τις νὰ ἀρνηθῇ τὴν πρόδοον, ἀπαντῶμεν ὅτι εἶναι καὶ ἄλογος καὶ παράκαιρος ἡ συνέπειαι διότι ἀγνωσοῦμεν ἐὰν θέλωσι μείνῃ πάντοτε εἰς αὐτὴν θέσιν, καὶ πιθανόν, ὅτι, ἀπαπλανηθέντες ἤδη τόσους αἰῶνας, θέλουν δράμει ὅσον τάχιστα νὰ προσθάσωσι τοὺς ἄλλους καὶ θέλουν πορεύεσθαι τελευταίον πάντες οἱ λαοὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἰσχυροποιοῦσι μάλιστα τὰ καθημερινὰ συμβάντα τῆς χώρας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἤθελε μεταβάλλει εἰς βεβαιότητα ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ πρόδοος εἶναι ἐκ τῶν οὐσιωδεστέρων προσόντων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὴν δευτέραν ἐνστασιν.

Ὅλιγαι ἰδέαι ἴσως εἶναι τόσον παράλογοι ὅσον ἐκείνη, τὴν ὁποίαν συνέλαβόν τινες περὶ τῆς λεγομένης κλίμακος τῶν ὄντων, ἣτις ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἀδιοργανίστου ὕλης καὶ τελειώνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἂν ὑπῆρχε μόνη διαφορὰ βαθμοῦ ἀλλὰ ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου, ὄντος λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου. Μὲ τοῦτον ἄλλο τι δὲν ἔχει κοινόν ὁ ἄνθρωπος εἰμὴ τὸ σωματικόν καὶ φθαρτὸν περιβάλλυμα, ἀλλὰ τὸ νοητικόν καὶ ἠθικόν στοιχείον αὐτοῦ εἶναι ἄλλης φύσεως καὶ κανονίζεται ὑπ' ἄλλων ἀρχῶν. Δὲν τολμῶμεν βέβαια νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους, οἵτινες καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα συμπεριλαμβάνουσιν εἰς τὴν ἐνεργειάν των, δὲν ὑπάρχει μυστηριώδης καὶ ἀκατανόητος ἐνότης σκοποῦ καὶ τέλους· ἀλλ' ἡ ἐνότης αὕτη τὴν ὁποίαν λογικῶς εὐρίσκουμεν ἀνγκυαίαν, δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ συμβιβάζεται κάλλιστα μὲ ποικιλίαν τάσεων καὶ διευσθύνσεων. Ἐὰν δὲ αἱ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν ἀλλεπαλλήλοι φοραὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἐπενοήθησαν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τῶν περιδικῶν μεταβολῶν τοῦ ὕλικου κόσμου, αἰτινῆς μὲ τόσον θευμαστὴν εὐταξίαν ἐπαναλαμβάνονται, εἶναι φανερόν, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὕλης, ὅτι

ἡ ὁμοίωσις αὐτὴ πίπτει ἀφ' ἐαυτῆς καὶ ἐπομένως κατεδαφίζεται καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἐπερειδόμενον σύστημα. Ἐάν ἦναι ἴδιον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὸ νὰ προσδεῖθῃ βεβημηθῶν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ εἰάν τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ δίκαιον, ἄλλο δὲν ἦναι εἰμὴ τὸ ἀληθὲς ἐν ἐνεργείᾳ δὲν δύναται πλέον νὰ μείνῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς προόδου, ἥτις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὑλικὴν ἀνάπτυξιν παρατηρεῖται, καὶ εἶναι ἡ πολυτιμωτέρα ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων καὶ τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς τῶν πίστεως.

4.

Μετὰ τὸ σύστημα τοῦ Βίκου ἀνεφάνη τὸ τοῦ Ἑρδέρου (Herder). Ὁφείλαμεν δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι εἰάν ὁ Βίκος ἐπενόησε τὴν ἐπιστήμην καὶ πρῶτος ἀπέδειξε δυνατὴν τὴν ὑπαρξίν της, ὁ Ἑρδερὸς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπλησίασεν εἰς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μέθοδον καθ' ἣν πρέπει νὰ ῥυθμίζηται πᾶσα περὶ τῶν τοιούτων μελέτη.

Ἐπεκράτησεν εἰς τινὰς ἡ γνώμη ὅτι τοῦ Ἑρδέρου τὸ σύστημα ἀντίκειται ἐκ διαμέτρου εἰς τὸ τοῦ Βίκου, καὶ ὅτι ἐν ᾧ οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὸν πνευματισμὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑλισμοῦ. Συνήργησε δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ὁ πολυμαθὴς καὶ πλήρης φαντασίας Κινάτιος (Quinet) διερμηνεὺς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἑρδέρου. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτην ψήφον περὶ τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ μάλιστα εἰάν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ συγγραμμάτος του.

Εἶναι μὲν ἐν αὐτῷ τολμηραὶ τινες δοξασίαι καὶ ὄχι ὀλίγαι ἀσυνέπειαι, ἐξ ὧν ἴσως δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀρνεῖται τὴν αὐλὸν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου πῶς νὰ ὀνομάσῃ τις ὑλιστὴν συγγραφέα, οὗτινος ὁ λόγος εἶναι ὕμνος ἀδιάκοπος εἰς τὸν πάνσοφον πλάστην καὶ δημιουργόν, καὶ ὅστις θέτει ὡς σκοπὸν καὶ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τὴν λογικότητα καὶ τὴν δικαιοσύνην; Βέβαια ὑπερβολικὴ εἶναι ἡ ἐπιβρόχῃ τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τὸ κλίμα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ ἐνεργείας· σφάλλει δὲ τὰ μέγιστα ὅταν θεωρῇ τὸν πολιτισμὸν τῶν διαφόρων ἐθνῶν ὡς ἀυθόρμητον προῖον τῆς χώρας τὴν ὁποίαν κατοικοῦσι, καὶ ὅταν ταυτίξῃ μεχρὶ τινὸς τὸν ἀνθρώπον μὲ τὸν περιστοιχοῦντα αὐτὸν ὑλικὸν κόσμον. Πάντα ταῦτα δὲν εἶναι βέβαια δείγματα καθαροῦ καὶ ἀκραίφνου πνευματισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθεν τὸ σύστημά του δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν συντόμου ἀναλύσεως, διότι, ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ ὡς τὰ

ἄλλα εἰς ὀλίγας καὶ γενικάς ἀρχάς, ἀλλὰ μένει ἀβέβαιον καὶ κυμα-
τούμενον μεταξὺ δύο σκοπέλων, τοῦ ὕλισμου δηλ. καὶ τοῦ πανθει-
σμοῦ. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, ὀφείλομεν νὰ κρίνωμεν τὸ σύστημα ἐν τῇ
ἀκεραιότητι αὐτοῦ, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀρχῶν του, καὶ ὅχι ἐκ τῶν
δοξασιῶν ἐκείνων, αἵτινες δυνατόν νὰ ἦναι παρεκτροπαὶ καὶ ἀσυνέ-
πειαι. Ἐὰν δὲ πρέπη νὰ ἐκλέξωμεν μέρος τι τοῦ συστήματος ὡς δεῖ-
γμα τοῦ ὅλου, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσηχὴν μας εἰς
ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἐν ᾧ περιέχεται ἡ θεμελιώδης ιδέα καὶ ἡ κλεις,
οὕτως εἶπεν, τῆς θεωρίας του. Αὕτη δὲ νομίζομεν ὅτι ἀρκετὰ ἐξη-
γεῖται ἐν ὅλῳ τῷ ἐξ. Βιβλίῳ τῶν Ἰδεῶν κ. λ. (1) εἰς τὸ ὁποῖον παρα-
πέμπομεν τὴν ἀναγνώστην.

Ἐὰν πιστὸς εἴς τινὰς τῶν ἀρχῶν του ἀνέπτυσσα πάσαις αὐτῶν
τάς συνέπειας, ἐὰν δὲ ἐπρόσθεται εἰς αὐτάς καὶ τὰς ἄλλας, αἵτινες
μετ' αὐτῶν συνδεδεμέναι ἀποτελοῦσι τὸ σύνολον τῆς ἱστορικῆς θεω-
ρίας, καὶ, διατρέχων τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφήρ-
μαζεν ἀκριβῶς τὰς ἀρχάς του εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἀνακαλεῖ ἐκ
τοῦ μνήματος, καὶ διὰ τῆς ζωηρῆς του φαντασίας παριστᾷ ζῶντα
εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία ἤθελεν εἶσθαι τὴν σή-
μερον ἐπιστήμη τελεία ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὰς θεμελιώδεις
ἀρχάς της. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινος νοῦς, ὅσον
καὶ ἂν ὑποταθῇ ὀξυδερκῆς καὶ ἐκτεταμένος, δυνατός νὰ ἀναπτύξῃ
ὅλην τὴν θεωρητικὴν σειράν οἷας δῆποτε ἐπιστήμης, τις τολμᾷ νὰ
εἶπῃ ὅτι ἤδη ἀνεκαλύφθησαν πάντα τὰ στοιχεῖα, ὅσα χρειάζονται
πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ πραγματικὴν ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος
θεωρίας; Ἐὰν ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκομεν, καὶ
τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῶμεν, παρέχῃ εἰσέτι μυστήρια ἀνεξερευνήτα,
καὶ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία μᾶς προσφέρῃ καθ' ἑκάστην γέρας ἀνακα-
λύψεις καὶ καθ' ἑκάστην φωτίζει τῶν συγχρόνων μας τὰς σκοτεινάς
καὶ ἀμφιβόλους παραδόσεις, τί νὰ εἶπωμεν περὶ τῶν παρελθόντων
αἰώνων καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ περὶ τῆς
ἀρχαιοτάτης καὶ μυστηριώδους Ἀνατολῆς; τίς ἀγνοεῖ ὅτι ὅλος ὁ
βίος πολυμαθοῦς τινος ἀρχαιολόγου ἐνίοτε ἀνακεφαλαιοῦται εἰς μίαν
μόνην ἀνακάλυψιν περὶ τινος ἐθίμου ἢ νόμου ἀρχαίου τινος λαοῦ;
τίς ἤξευρει πόσας γνώσεις θέλομεν ἀποκτήσει ποτὲ περὶ τῆς ἱστορίας
ἐθνῶν, τῶν ὁποίων σχεδὸν μόνον τὸ ὄνομα τὴν σήμερον μᾶς εἶναι
γνωστόν; Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ μάθησις προοδευτικῆ, ταυῦτη εἶναι
βέβαια ἡ ἱστορία, καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ ἐπιστήμη ἀπαιτούσα πολλῶν αἰώ-

1) Idées sur la Philosophie de l'hist. de l'hum.

νων και πολλῶν νόων τὴν συνέργειαν, τοιαύτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία. Μεγίστην εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν ἐν τοσοῦτῳ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἔδωκε τὴν πρώτην ιδέαν τῆς ὀρθῆς μεθόδου καὶ μᾶτ' ἀφῆκε τινὰ παραδείγματα περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐφαρμόζηται. Βέβαια οὔτε ἀνέγειρεν οὔτε ἠδύνατο ν' ἀνεγείρη ὅλον τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ διέγραψε μὲ πρακτικὰν καὶ ἀσφαλεῆ χεῖρα τὴν ἰχνογραφίαν αὐτοῦ καὶ κατέβαλε τινὰς τῶν ἀρογωνικῶν λίθων.

5.

Ἐκτὸς τῶν δύο κυριωτέρων συστημάτων περὶ ὧν ἔγινε λόγος μέχρι τοῦδε, ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἢ ἐμόρφωσαν τὴν ἐπιστήμην ταύτην κατὰ τὰς διαφόρους ἀρχάς, αἵτινες ἐπεκράτησαν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν νεωτέρων, ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γινομένων ἐξήγαγον γενικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ὑπ' αὐτῶν ἐπροβιβάσθησαν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἱστορικῶν νόμων. Ἄς διατρέξωμεν ἐν συντόμῳ καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων εὐρίσκουμεν τὸ τῆς μοιροδοξίας (fatalisme), καὶ τοῦτο δίμορφον καὶ διπρόσωπον, διότι εἰ μὲν πιστεύσωμεν ὅτι ἅπαντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ προδιετέθησαν ἐπ' ἀκροτάτῳ ἀγαθῷ τῶν ὄντων, πίπτομεν εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν (optimisme)· εἰ δὲ ἐξ ἐναντίας παραδεχθῶμεν τὴν πρὸς τὸ κακὸν τάσιν τοῦ παγκοσμίου συστήματος, καταντῶμεν εἰς τὴν ἐναντίαν ὑπερβολήν, τὴν ἀπαισιοδοξίαν (pessimisme). — Ἡ μοιροδοξία καταργεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, τὴν λογικότητα, τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Γεννᾶται δὲ ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ιδέας περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ἐκτιμῆσεως τῶν ἱστορικῶν γινομένων. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης αἰτίας ἐπήγαγεν ἡ σχολὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μοιροδόξων, οἵτινες, μολονότι δὲν ἐπεχείρησαν τὴν θεωρητικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκθεσιν τοῦ συστήματος, ὑπάγονται ὅμως εἰς αὐτό, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἱστορικῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας τοῖς ὑπεγύρευεν ἡ πρώτη τῆς Γαλλίας ἐπανάστασις. Μὴ δυνάμενοι νὰ συμβιβῶσιν τὰς ἀπηνείας καὶ τὰ ἐγκλήματα τῆς τρομερῆς καὶ αἱματηρᾶς ἐκείνης ἀναστατώσεως μὲ τὰ μεγάλα εὐεργετήματα ὅσα ἐπήγαγεν ἐξ αὐτῆς, ἐδικαιολόγησαν τὰ πάντα στηριζόμενοι εἰς τινὰ ἀνυπερέβλητον ἀνάγκην καὶ ἔνεκα τοῦ σκοποῦ ἐσυγχώρησαν τὰ μέσα καὶ πάντας ἠθώσαν ἐν ἀγῶματι τῆς προόδου. Ἄλλ' ἵνα συμβιβασθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ σύστημα τοῦτο μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὀφείλει ὁ ἱστορικὸς νὰ διαστείλῃ πρὸ